РІДНА МОВА
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П.К.О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. ЖОВКВА. ҐРУДЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 12 (48).

Рідна мова в школі.

Нариси й замітки.[1]

I.

Мале знання рідної мови.

Українське громадянство своєї літературної мови добре не знає. Кожний український інтелігент, чи то з освітою середньою чи з вищою, звичайно має певний мінімум знання з різних наук: гуманітарних, природничих, математичних. Цебто, — в тім житті, що його оточує, духово орієнтується не зле. А часом із самопевністю говоримо ми „від науки“ про найрізніші речі, але знову — тільки не з обсягу рідної мови.

Хоч наукові працівники не користаються в нас більшою повагою, проте, „йдучи за Европою“, ми любимо покликатися на наукові авторитети, особливо чужинецькі, для доказу своїх поглядів чи тверджень. Але признаних авторитетів із рідної мови в нас нема, таких ми рішуче не визнаємо, бо кожний із нас „ліпше знає“ всі питання рідної мови... Знає й не вчившись. Думка фахівця йому не потрібна.

Коли дитина — боронь Боже — захворіє хоча б легенько на шлуночок, погляньте, з якою пошаною батьки припадають коло лікаря, як вони слухають усіх його найдрібніших порад, як пильно до них застосовуються, й як вони дякують (навіть публично в часописах!) своєму „лікареві-ратівникові“, хоч він їм найпростіші речі зробив. Чи бачили ж ви щось подібне до лікаря рідної мови? Гірше того: ми й лікарів таких не визнаємо й обходимося без них. „Самі добре знаємо“...

Існують найрізніші науки, громадянство наше в міру своєї можности знає їх, цікавиться ними, хоч то й не з їхнього фаху, часом навіть відповідну книжку дістане. А чи існує в нас наука рідної мови? Чи є в нас мовознавча література для широкого громадянства й шкільної молоді поза звичайною граматикою? Нема такої, бо громадянство не потребує її.

І не тільки нема, — нема самого зрозуміння потреби того. „Наука рідної мови“. — та хіба ж то наука? Що ж у тих читанках із „рідної мови“ було наукового?

„Наука рідної мови“? Ага, — то правопис, шкільна граматика, читанка. Ну, знаєте, нудота то пекельна, — яка ж то вам наука? Дайте мені спокій“...

Ще раз кажу: наше широке навіть інтелігентне громадянство не знає своєї літературної мови. Більше того: зовсім мало нею цікавиться, а коли й цікавиться, то злегенька, по-дилетанському,

[1] Ці нариси я написав був іще року 1932-го, але вони не втратили свого значення й тепер. І. О.

бо не визнає її за науку, не знає її змісту, не призвичаєне ставитися до неї поважно.

І гіркі наслідки всього того перед очима кожного, хто працює в цій ланці: літературна мова наша — хоч має невичерпне джерело перлин у своїй живій мові — невироблена, стан навчання її по школах ненормально низький, сама наука її не може похвалитися поважними працями, бо громадянство не заохочує своїх учених україністів до глибшої праці...

II.

Причини малого знання рідної мови.

Яка ж причина тому, що широке наше громадянство своєї літературної мови не тільки не знає, але й мало нею цікавиться? Ця національна наша хвороба постільки сильна, що мусіли бути якісь поважні й застарілі причини, що до того допровадили.

Головна причина — загальна причина. Це наш традиційний, але перестарілий погляд на зміст тієї науки, що зветься граматикою. Ми цю науку з давніх давен звели просто до самого правопису, й ставимо його на чільне місце, навчаючи рідної мови. Цебто „науку мови“ замінили на правопис.

Може й не наша в тім вина, що такого погляду ми довго трималися, бо то погляд традиційний. Ще відомий римський граматик IV-го віку Елій Донат так окреслював граматику: „Grammatica est certa quaedam loquendi et scribendi ratio“. Це Донатове розуміння граматики панувало цілі середні віки, його повторили й українські граматики XVI-XVII віків. „Грамматика — писав наш Лаврін Зизаній у своїй Граматиці 1596-го року — єстъ певноє вѣданє, жебысь мы добре мовили и писали“. А широко знана граматика 1619-го року Мелетія Смотрицького навчала так само: „Грамматіка єстъ извѣстноє художество, благо и глаголати и писати учащеє“. Ця граматика два столітті панувала в усіх слов'янських народів, — і міцно защепила це окреслення й народові українському.

Розуміння граматики М. Смотрицького не було злим для свого часу, бож на перше місце ставимо високе завдання — навчити добре говорити. Але це було не легке завдання, до того ж і мало окреслене, а тому вкінці воно звелося до навчання самих граматичних форм. Завдання це школа завжди розуміла не однаково, як не однаково розуміє його й тепер, цебто — „навчання добре говорити“ залежало виключно від того чи того розуміння шкільного вчителя.

Але друга частина середньовікового розуміння граматики — „добре писати“ — була ясна й відповідно окреслена, а тому й зрозуміло, що це власне й стало звичайним змістом шкільної граматики. Ось таким чином граматика стала наукою про правопис.

Нові часи, XIX-XX віки, принесли нове розуміння науки про мову, граматика стала мислитись зовсім по-іншому. Але, на жаль, середня школа не пішла за цим новим розумінням науки про мову, і ще й до сьогодні під граматикою звичайно розуміє навчання правопису. Певні форми та правопис — ото ще й сьогодні цілий зміст „науки про мову“ в наших середніх школах. А таке розуміння — занадто вузьке, обмежене, сухе, і звичайно більшого зацікавлення до себе серед нашої молоді не викликає.

За останні десятиліття поширився й інший погляд на зміст „науки рідної мови“, — власне перша частина старого окреслення граматики, — навчити добре говорити. Реально це здійснюється в школі тим, що вчитель на годинах рідної мови більш читає з учнями, практично привчаючи їх до рідної мови на ліпших зразках літератури. У деяких учителів метода ця давала добрі наслідки, але тільки тоді, коли сам учитель мав добрий запас відомостей про життя рідної мови й ділився ним зо своїми учнями. Але частіш бувало так, що наука рідної мови зводилася до простого читання певних уривків, без глибшого освітлення мовного матеріялу й без запровадження його до живої мови учнів.

Ось оце традиційне розуміння граматики й допровадило до того, що зміст її був зведений головно до навчання

правопису, і тільки в ліпшому випадкові — до читання літературних уривків. А все це породило низький рівень „науки рідної мови“, малу зацікавленність до неї не тільки в школі, але й серед широкого громадянства. Та йначе й бути не могло: рівень знання школи — покажчик знання й позашкільного. Чого навчає школа, те знає й широке громадянство. Викличте живе, правдиве зацікавлення мовою в школі, воно безумовно перенесеться й поза школу, в гущу широких верств. Бож школа — головний каменяр літературної мови.

III.

Офіційна програма рідної мови.

Офіційна програма рідної мови не тільки в українській школі, але й по школах інших, занадто вузька, й звичайно обмежується граматикою в традиційнім її розумінні та розкладається на перші чотири класи восьмикласових середніх шкіл. Такий стан програми навчання рідної мови в практиці дає учням дуже мало знання, і вкінці допровадив до того, що граматикою рідної мови зовсім мало цікавляться не тільки учні, але навіть самі вчителі часом підносять голос про непотрібність цієї „науки“. Такий стан зовсім ненормальний, і вже віддавна видатніші педагоги звертали увагу на необхідність повної зміни програми навчання рідної мови.

Найперше мусить бути основно змінений сам погляд на граматику рідної мови. У нас цієї дисципліни часом іще й тепер не вважають за справжню науку, дивляться на неї згори, а вже не україністи — то зовсім її легковажать. „Українська мова — то не наука“, твердять нам противники її широкого навчання.

Дійсно, в такім вигляді, як її тепер навчають по середніх школах, то може й мала вона наука. Але ми мусимо переробити граматику рідної мови постільки, щоб вона відповідала всім вимогам сучасної лінгвістики.

Граматична наука в повній своїй цілості стоїть сьогодні дуже високо, охоплюючи ціле багатовікове життя мови. В цілості — це мовознавство чи наука про мову. Звичайно, як і кожна наука, наука про мову дуже широка, вимагає довгої праці, але науково-популярний виклад її в середній школі зовсім можливий і приступний для зрозуміння молоді. Коли молодь легко розуміє такі середньошкільні науки, як логіка, психологія і т. ін., чому б вона не зрозуміла короткого курсу наукового мовознавства, пристосованого до рідної мови?

У нас скрізь уже повелося, що просто жахаютьья науковости в граматиці, немов чогось нечуваного та неможливого. „Середня школа, — кажуть — то не університет, тому науці там нема місця“.

Дивна річ: науковости не женуть ані з історії, ані з природознавства, ані з математики. Сама тільки безталанна граматика мусить завжди цуратися науки, як чогось собі чужого, не рідного, як чогось шкідливого.[1]

Отож важливе завдання кожного украіїніста — давати на своїх годинах рідної мови справді здобутки науки мовознавства, ніколи не лякаючись, ніби учні того не зрозуміють.

Правда, кожний учитель зв'язаний у своїх викладах офіційною програмою. Але кожний із нас знає, що зміст тієї програми наповнює таки сам учитель, він сам надає тіла кісткам. І ніхто йому не перешкоджає подавати учням на своїх годинах правдиву науку, звичайно — пристосовану до зрозуміння слухачів. Потрібно тільки самому вчителеві більше доброго знання та щирої охоти.

В класах V-VIII офіційна програма не дає місця граматиці рідної мови, але зате досить часу відводиться там на рідну літературу, а від неї сам учитель легко може відірвати годину чи пів для навчання „науки про рідну мову“. Це йому тим легче можна зробити, що з V класи зачинається давня література, до якої легко застосувати й виклади церковнослов'янської мови, а також давню добу історії української мови. А при навчанні нової літератури можна легко розповідати про новітній розвиток української літературної мови.

---

[1] Докладніш див. у моїй брошурці: „Рідна мова в українській школі“, Київ, 1918 р., вид. 2-е, ст. 7.

Так, сучасна офіційна програма навчання рідної мови не дає окремих годин для тієї науки, що звемо її мовознавством, але кожний учитель рідної мови легко зможе викроїти собі потрібну на те годину тижнево й таки розповісти слухачам ті розділи з науки рідної мови, що без них учням не буде ясна ані їх попередня праця, ані сама література.

IV.

Повна програма науки рідної мови.

Теперішня програма навчання рідної мови в середніх школах мало відповідає науковим вимогам сучасного мовознавства.

Найперше — програма ця неповна, бо обмежується тільки правописом та т. зв. початковою граматикою. Абсольвенти гімназії від такої „науки“ виносять звичайно дуже мало, а то й набувають собі навіть помітної відрази до неї. А вийшовши в життя, вони звичайно такою „наукою рідної мови“ вже більш ніколи й не цікавляться. Коли ж до того вони знають правопис своєї літературної мови, то в житті виступають навіть за знавців рідної мови.

Але такий стан — зовсім ненормальний. Теперішня середньо-шкільна програма навчання рідної мови занадто мала й не охоплює того, що розуміється сьогодні під терміном мовознавства або науки рідної мови. Наука рідної мови, як окремий предмет, мусить бути в програмі всіх клас середньої школи, від I до VIII включно. Ціла програма рідної мови мусить давати закінчене ціле з мовознавства так само, як то робить, скажемо, історія в стосунку до історії шкіл вищих. Тільки при такім ставленні цієї справи зможемо змінити аж до грунту теперішню застарілу програму навчання рідної мови й такий само застарілий погляд на цю справу. Абсольвент середньої школи, скажемо з предмету історії набуває собі стільки знання, що йому вистачає його в дальшім інтелігентнім своїм житті; але цього ніяк не можна сказати про предмет рідної мови: завжди ціла безодня між знанням мовознавства в школі середній і вищій. Більше того: учитель, що в вищій школі спеціялізувався в мовознавстві, в школі середній, власне кажучи, не має терену, де б йому широко примінити свої знання, коли тільки він літерально тримається офіційної середньошкільної програми рідної мови.

Отож, — офіційна програма навчання рідної мови в середній школі постільки мала, що не дає жодної змоги учневі набути потрібного знання. Вихід із того тільки один: коли нема офіційного поширення тієї програми, мусить бути неофіційне збільшення її через самого вчителя. Вузькість програми рідної мови в школі ми, україністи, глибоко відчуваємо в першу чергу, як відчуваємо й логічний наслідок того — брак потрібного знання своєї літературної мови серед нашої широкої інтелігенції.

В коротких рисах подам тут повний програм навчання рідної мови в середніх школах, як я його собі уявляю.

Навчання рідної мови, як то робиться з іншими предметами, мусить бути концентричним, цебто кожний раз подається предмет в можливо закінченій цілості, але де-далі цілість ця, її зміст усе ширшає.

Перший концентр охоплює три початкові класи середньої школи, де викладаємо: правопис, фонетику, морфологію, форми й складню рідної мови. Робимо з програми цих клас закінчену цілість, навчаючи учнів головно основ загальної граматики, але постійно на прикладах із рідної мови. І хоч це тільки початковий ступінь рідної мови, все-таки викладаємо — де те можливе — з історичним освітленням фактів, очевидно — в приступній формі. Взагалі, від самих початків не відступаємо від загальної засади: наші виклади мусять бути науковими в своїй істоті, але для дітей приступними в формі.

За перші три гімназіяльні роки дитина мусить навчитися в приступній формі не тільки перших загальних засад граматики, але й приступних йому початків із історії нашої мови, діялектології, етимології і т. п. Не треба боятися, що дитина тут чогось не зрозуміє, — на власнім досвіді знаю, як сильно ціка-

вляться такими відомостями учні навіть наймолодших клас.

В четвертій класі навчаємо складні. Дуже корисно було б, коли б учитель з програми цієї класи зробив окремий концентр: повторив головне за I-III класи, доповнивши їх новими відомостями. Але головна його увага тут — складня, і під складневим поглядом треба повторити все те, чого вчимося за попередні роки. Складню треба конче пов'язати з морфологією й формами, щоб учень справді зрозумів і переконався, що життя цих форм — у складні.

Дальші класи присвячуються вивченню тих наук, що розкриють учневі очі на головні основи мовознавства: церковно-слов'янська мова, в порівнянні з мовою українською (V кл.); Історія української мови: головні доби її розвою, історична фонетика, форми, складня, семантика й етимологія, чужі впливи на українську мову, діялекти нашої мови (VI-VII кл.); Основи мовознавства (VIII кл.).

Докладніше про ці предмети розповідаю в дальших розділах,[1] а тут зверну ще увагу на стилістику української мови. Її так само треба навчати концентрично, від I класи починаючи. Всі наші виклади з рідної мови завжди повинні давати й короткі відомості зо стилістики. А вже повний курс її треба подати десь у класах VI-VII. Але й про навчання стилістики розповім іншим разом.

[1] Повну програму науки рідної мови в середній школі подав я ще в своїй „Рідна мова в українській школі", Київ, 1918 р., вид. 2-е, ст. 12-23.

Іван Огієнко.

Новий переспів „Слова про Ігорів похід".

Подаю свої замітки про мову переспіву „Слова про Ігорів похід" Миколи Матієва-Мельника (популярне видання, накладом „Рідної Школи", Львів, 1936, 56 ст.).

I. **Місцевих слів** не мало в переспіві, напр.: східна (3, східня), гряниця (24, 49, границя), битва (5, бій), рішучо (5, рішуче), досвіта (5, удосвіта), лиш (6, тільки), скорше (9, скоріш), соловію, соловієм (10, солов'ю, солов'єм), оба (10, обидва), порівнує (17, порівнює), жалко (18, жаль), ізляг (20, ізліг), стрібуймо (23, спробуймо), братанки (23, небожі), банно (27, сумно), сріберних (30, срібних), найранших (42, найдавніших), викормлені (45, вигодовані), спорили (46, сперечалися, змагалися), зазулі (48, зозулі), пиром (48, бенкетом) і т. ін. Про всі ці слова див. „Словник місцевих слів" проф. І. Огієнка.

II. **Архаїзмів** здавалося б небагато, проте більше трьох десятків набереться. Як на популярне видання — трохи забагато. Їх легко було б замінити на відповідні сучасні слова: стадо (9), нині (4, 19, 26, 27), стязі (10, 15, 18, 26), тули (11, 28), тьма, тьмою (12, 13), скорі (12), побіди (12, 5, 19, 20, 22), черлений, черленими (13, 14, 16), хоругов (14), серебряне (14), обида (14, 19), тучі (15), копії, копіям (15, 18), харалужними (16, 26), крамолу (17, 20), кровію (18), ничить (18), на прю (19), ладів (19, 27, 28), присмирив (21), подвиг (23), врага (23), побіджають (23), кощія (24), бодрий (26), струях (27, 30), господине (27, 28), насади (27) і ін.

III. **Стиль, синтакса, фразеологія, істота змісту**. На ст. 3, 6 і 22 зустрічаємося з виразом: „На Украіні". „Р. Мова" вже нераз вказувала на нелогічність такого сполучення. Кращі українські поети, з Шевченком на першому місці, а то й польські поети XIX-го віку (Словацький, Ґощинський, Мальчевський) писали: в Україні. І традиція, і логіка слушно домагаються відрізняти цей вираз від таких, як напр.: на Поліссі, на Лемківщині, на Волині, на Мазурщині... Адже це два різні розуміння, речі не однієї категорії. Тож ніхто не скаже: на Польщі, на Німеччині, на Франції...

1. Поклонник кн. Святослава (ст. 3). Поклонник — слово регіональне, або й російського походження; треба: прихильник (звеличник).

2. Вітчини (ст. 4) — слово не то місцеве, а й цілком штучне; можна поважно сумніватися, чи де народ (літ.

мова й поготів!) уживає цього слова; хіба що підо впливом галицького шкільного навчання. Треба: до Отчизни, або: Ба́тьківщини (див. І. Огієнко: Сл. місц. слів 20).

3. „Відніс Ігор побіду“ (ст. 5) — фразеологічно речення чуже й ненатуральне, бо початок (і конструкція) з польської мови, а кінець архаїзм. Треба: Ігор переміг, побив, поконав, поборов, (І. Огієнко: Сл. м. с. 73).

4. На ст. 8-мій дає автор таблицю іст. родоводу князів, не подавши джерела, звідки взяв її (це нічого, що видання популярне). На стор. 9-тій те саме; треба було зазначити, за чиїм текстом автор починає свій переспів.

5. Лебеді доторкнувся (ст. 9) треба: лебедя (чол. роду. І. Огієнко: Сл. м. с. 49).

6. Аж по нині (ст. 9), зам.: і досі, до сьогодні (І. Огієнко: Сл. м. с. 61).

7. „Бо ти соловієм гомонів лісами“ (ст. 10). Два орудні речівники, поставлені поруч себе в різних синтаксичних функціях, викликають непотрібний хаос: або затемнюють думку, або виступають проти стилю й духа мови. Трудно теж знайти солов'я, що гомонить; за те легко знайдемо такого, що щебече, співає, тьохкає.

8. „Звиваючи давню і новую славу“ (ст. 10). За часів співця Слова може така метафора була й добра, сьогодні вона трохи ненатуральна: як його звивати славу й на що́ (як нитки на клубочок)?

9. „Несе соколів крізь поля“ (ст. 10). Не: крізь поля, тільки: через поля, або краще: понад полями (пор. у Шевченка: Понад полем іде...); бо крізь (місц.) має дуже конкретне значення, напр.: крізь дірку, крізь кватирку, крізь шпарку, крізь сито, крізь землю (провалився).

10. „Хочу... гордо воду пити“ (ст. 12). Трудно собі уявити, як можна гордо, чи негордо пити воду. Інша річ: гордо стати, гордий вигляд, вираз лиця мати. Але: гордо пити, їсти, спати?

11. „Ти стоїш..., сиплеш..., гремиш... куди тільки кинувся Тур“ (ст. 16). Це підряд про ту сами особу; в одному рядку звертаємося просто до неї й говоримо в часі теперішньому, а в другому вже оповідаємо про неї, як про особу третю, та ще в часі минулому.

12. На ст. 17 під наголовком читаємо: „Щоб підкреслити жорстокість битви на Каялі...“ і т. д. Це надруковано таким самим друком, як і цілий текст перекладу. Пояснення перекладача! Чого ж його нема в попередніх розділах?

13. „Діялося в тих війнах“ (ст. 18). Стилістично краще: за тих воєн.

14. „Кістьми була посіяна“ (ст. 18). Якщо земля була посіяна, т. зн. її брали в руки й сіяли, нащо тоді: кістьми? Хіба що „кістьми“ — це такі машинисіялки? Як думати синтактичними категоріями, то вони (кості) були посіяні, а земля: засіяна, не посіяна. Пор.: Що тут посіяно? — Жито. Чим засіяли нивку? — Пашнею (зерном).

15. „А вороги... несли свою побіду над Україною“ (ст. 19). Як то вони несли оту побіду (біду на дрючині?) над Україною — Господь один знає. А що свою (біду) несли, не чужу — це вже заслуга ясного стилю. Чи не можна було сказати: землю нашу руйнували?

16. На ст. 21. розд. XI. і на ст. 22. XIII. дає автор уже свій власний зміст, замість перекладу чи переспіву.

17. „Замість побіди прийшов погром“ (ст. 22). Слово „погром“ має в сучасній літ. мові інше значення, як давніш; тут треба сказати: дізнали поразки.

18. „Взялись ви... землю мечами вбивати“ (ст. 23). Вбивати — тут не на місці: землі ніхто не може вбити, навіть у метафорі. Можна її: підбивати, здобувати, загортати, воювати...

19. „Ах, уже не виджу я“ (ст. 23). Це: ах — нехарактеристичне українській мові ані XII-го, ані XX-го віку. А „виджу“ — архаїзм, що залишивсь іще в галицьких і буковинських говірках. Літературне загальноукраїнське тільки: бачу.

20. На ст. 24 перекладач дає короткий вступ і скорочує цілий дуже гарний розділ: Поклик до князів.

21. „Погром Ігоря викликав погубні наслідки“ (ст. 24). „Погром Ігоря“ — можна розуміти двояко, напр. так: Ігор влаштував погром і цей його погром мав такі наслідки. А згідно з текстом: Поразка Ігоря мала погані наслідки.

22. На ст. 24 і 25: таке скорочення тексту XV-го і XVI-го розділів Слова — і в популярному виданні не годиться.

23. Побіч „харалужними“ (ст. 26) дав перекладач у дужках „сталевими“, хоч на ст. 16-тій уже було це слово без пояснення. Коли такі пояснення давати в тексті, а не під текстом, тоді справа виглядатиме неповажно, — то ж не словник, ані граматика!

24. „До Тьмутороканя“ (ст. 26), а на ст. 13-тій: „до Тьмуторокані“. Непослідовність у застосуванні форм помітна теж у відміні: Києва.

25. „То не зозуля кличе,... на мурах кличе..., на мурі кигиче“ (ст. 27). Прошу заглянути до переспіву С. Гординського; там теж: зозуля кигиче, — а чайка тоді вже мусить... кувати куку (див. мої замітки про мову перекладу Слова С. Г-го в ост. числах „Рідної Мови“).

26. „Скочив з нього босим вовком“ (ст. 29). Хіба ж вовк буває коли взутий? Це тільки в літературі: „Кіт у чоботях“.

27. „Б'ючи гуси й лебеді“ (ст. 29). А чим б'ючи: батіжком, чи претинкою-лозою? І нащо їх бити, — вони ж не кусають. В тексті: збива гусей..

28. „Встаєте на орду“ (ст. 32). Не: встаєте, тільки: стаєте, напр. до бою, або: йдете на кого.

29. Від ст. 33-ої до 39-ої йдуть виїмки старого тексту. Перекладач не каже, звідкіля його взяв.

30. На ст. 44 забагато чужих слів, як на популярне видання; ось кілька: масакри, сцени, героїзм, імпозантно, характеристики, кметів, копіст. Цікаво, скільки таких слів зрозуміє популярний читач?

31. „Поніс поразку“ (ст. 44) зам.: дізнав поразки.

IV. **Підсумки.** Переклад — переспів — конспект дуже довільний. Щокрок бачимо власні додатки перекладача, менші й більші зміни та відхилення від оригінального тексту.

Ясно, що кожний переспів матиме поетичні додатки, тільки ж лік би їм знати, та не пересипати ними твір без міри, без лічбй. У поетів вони звичайно самі по собі малозначні, більш оздобні, т. зн. такі, що підсилять хіба образність твору, його чуттєві моменти, але ніколи не змінять самого змісту. У прозовому перекладі справа виглядатиме цілком інакше. Тут не може бути жодних змін, жодних ліценцій. Гадаю, що писати одну річ почасти прозою, почасти віршовим ладом — хіба не варто.

Луцьк у вересні 1936 р. Б. Кобилянський.

Не засмічуймо своєї мови чужими словами!

На увагу кооператорам.

В наші дні так багато говоримо про збільшення культурного рівня нашого простого народу. Та й є про що говорити: збільшення культури селянства — то й збільшення культури цілого народу! Але робимо для того дуже мало, а що й робимо — не робимо продумано.

Українські видання зможуть добре жити тільки тоді, коли їх читатиме наше широке громадянство, передовсім наше селянство. У цім переконалися сьогодні всі, але не всі усвідомили собі, що мають робити для того. На цім місці хочу звернути увагу тільки на одну річ, — ми занадто сильно засмічуємо свої видáння чужоземними словами, засмічуємо так, що нашому селянинові ані приступу до тих видáнь. І робимо це тоді, коли ці чужоземні вирази легко замінити на однозначні свої.

Ось передо мною лежить одне число нашого кооперативного видання, журналу, що його „кожна солідна Кооператива мусить мати“, й що „не можна звати себе освіченим кооператором, не читаючи“ його, як твердить сам місячник. Але журнал нащерть пересипаний чужими словами, пересипаний так щедролюбно, що сумнів проймає, чи ж те наш народ зрозуміє, чи такою мовою дійдемо ми аж до низів? А кооперація й ставить собі завдáння захопити всіх, а найперше — селян.

Ось приклади з маленької статейки цього журналу, де на одній тільки сторінці читаю: Все брало кредити (а наше

„позичка“ зле вам?), кредитодавці, теорія про фінансування консумції, фінансовий капітал, ґеніяльно підмітив, нових інвестицій, фінансував концерни, робив інєкції, снігова лявіна, гордійського вузла, фактично зводяться, редукція довгів, соціяльних оплат, високої конюнктури, морального праза, проєкт про конверсію гіпотечних довгів, загальна ліквідація, у приватному відношенні, катастрофа, кредитовий реформатор і т. ін. І це все на одній тільки сторінці!

Кооперація — це надзвичайної ваги ланка нашого життя. Усі ми мусимо їй допомагати, усі ми з великою надією дивимось на неї. Мусимо допомагати кооперативним виданням іти до найдальших закутин нашого селянства. Але звертаємо увагу всім кооперативним виданням та всім кооперативним робітникам: мова ваших видань нерідко дуже нечиста, непристосована до селянського зрозуміння, докраю засмічена непотрібними чужими виразами. Ви найближче стоїте до народніх мас, цебто до чистих джерел нашої мови, — давайте ж приклад доброї, виробленої літературної мови. Значення кооперативних діячів у справі розвитку нашої літературної мови дуже велике, — не забувайте цього. Не забувайте й того, що ви несете й певну відповідальність за стан своєї літературної мови.

Висновок із усього: й кооперативні діячі мусять звернути пильну увагу на свою мову, мусять учитися її, мусять стати провідниками мовних перлин від народу до нашої літератури.

Не занечищуймо ж нашої мови!

Іван Огієнко.

† Антін Меє (Antoine Méillet).

В Парижі помер дня 22. серпня цього року великий учений мовознавець — Антін Меє. Його мовознавчі праці не обмежувалися тільки індогерманістикою, але також охоплювали й мови слов'янські. Праці його мали надзвичайний вплив на методи досліджування мов, розуміння їхнього розвитку та взаємовідносин.

Покійний професор несамохіть мусів доторкнутися й питання про взаємовідносини між мовою українською та іншими слов'янськими мовами, а передовсім мовою російською. Причину до дискусії в цім питанні дала йому граматика проф. Степана Смаль-Стоцького й Теодора Ґартнера: Grammatik der ruthenischen Sprache, Відень, 1913, в якій обидва вчені старалися доказати, що українська мова в теперішнім її розвитку ближче стоїть до сербської, ніж до російської. Своє відмінне становище виявив Меє в рецензії на згадану граматику на сторінках лінгвістичного французького часопису: „Bulletin de la société de linguistique de Paris“, XIX, 1. N. 62, Paris, 1914, а це становище було зовсім у згоді з тодішніми поглядами майже всіх славістів, за винятком акад. Корша, що державися втертого в науці поділу слов'янських мов на групи на основі признаних тоді критеріїв, 1) повноголос (*голод*), 2) заступства м'яких *т*, *д* через *ч*, *ж* (ніч, межа), 3) заступства сильних *ъ*, *ь* через *о*, *е* (сон, день), 4) заступства *кв*, *гв* перед м'яким *і* (з *ѣ*) через *цв*, *зв* (цвіт, звізда) й приділяли мову російську, українську й білоруську до однієї групи східньослов'янської або „руської“.

Меє може вперше пізнав основніш структуру нашої мови, й мусів признати її окремішність від великоруської незалежно від загальної класифікації слов'янських мов на поодинокі групи, а свої погляди в цім напрямі мав іще нагоду висловити у вступі до „Антології Української Літератури“, виданої по-французьки Українським Соціологічним Інститутом в Празі (Anthologie de la litterature ukrainienne, Paris, Prague 1921), де повторив своє негативне становище до класифікації слов'янських мов, а спеціяльно щодо відношення української мови до російської й до сербської, що його проповідували С. Смаль-Стоцький і Ґартнер, але в дальшім признає різні дороги розвитку мов української й великоруської, що довело й до різного розвитку літератур обома мовами, не подібних духом і стилем до себе.

А всеж таки граматиці С. Смаль-Стоцького й Ґартнера треба завдячувати й пізніше ставлення Меє до української мови, про яку він сказав у своїй книзі „Introduction a l'étude comparative des langues indo-europénnes“, Paris, 1922, на стор. 50: „Russe: On y distingue le petit russe ou ruthène et le grand russe tres différentes l' un de l' autre“ (розрізняється малоруське або рутенське від великоруського, дуже різного одно від одного). Але на сторінках славістичного часопису „Revue des études slaves“, що він редагував, пильно були нотовані в відділі бібліографії всі новини з царини українознавства.

Ужгород. Іван Панькевич.

Практичні лекції літературної мови.

Іван Підкова.

Було́ коли́сь,[1] — в Украї́ні[2]
Реві́ли гарма́ти;
Було́ коли́сь[1] — запоро́жці
Вмі́ли[3] панува́ти[4]!
Панува́ли,[4] добува́ли[4]
І[5] сла́ву, і[5] во́лю.
Мину́лося[1] — остали́ся[6]
Моги́ли на по́лі[8]!
Висо́кії[9] ті[12] моги́ли,
Де лягло́ спочи́ти
Коза́цькеє[9] біле[10] тіло,
В кита́йку пови́те.
Висо́кії[9] ті[12] моги́ли
Чорні́ють, як го́ри,
Та про[13] во́лю ни́шком в по́лі[8]
З вітра́ми гово́рять.[14]
Свідок сла́ви, діді́вщини,[15]
З вітром розмовля́є,
А внук[16] ко́су[17] несе́ в ро́су,[17]
За ни́ми співа́є.

Було́ колись,[1] — в Украї́ні[2]
Ли́хо танцюва́ло,[18]
Журба́ в ши́нку[19] мед-горі́лку[43]
По́ставцем кружа́ла.
Було́ коли́сь[1] до́бре жи́ти
На́шій Украї́ні...[20]
А згада́ймо,[26] — мо́же се́рце
Хоч тро́хи[21] спочи́не.

II.

Чо́рна хма́ра з-за[22] Лима́ну
Не́бо, со́нце кри́є,
Си́нє[23] мо́ре звірю́кою
То сто́гне, то ви́є,
Дніпра́[24] ги́рло[25] затопи́ло.
„А ну́те, хлоп'я́та,
На байда́ки! Мо́ре гра́є —
Ході́м[26] погуля́ти“!

Ви́сипали запоро́жці,
Лима́н[28] човни́[38] вкри́ли.
„Грай же, мо́ре!“ заспіва́ли,
Запі́нились хви́лі.[29]

[1] „Було колись“ — гарне, часте в нашій мові безпідметове речення; пам'ятайте, що на безпідметові речення наша мова найбагатша серед усіх мов Европи. [2] В Україні (а не рабське: на Україні!) давно вже час нам запровадити до життя; Шевченко написав у „Кобзарі“ „в Україні“ аж 41 раз. [3] „Запорожці *вміли*“ — по голоснім *і* добре поставлено *вміли*, а не *уміли*. [4] Пишемо в дієсловах *-увати*, а не *овати*. [5] При повтореннях можна писати *і — і*, а не *й — й*. [6] Не кажіть остали! [7] На полі, в полі, а не: на полю, — так завжди писав Шевченко; але можна: по полю. [9] В віршованій мові часті повні прикметникові форми: високії, ковацькеє і т. ін. [11] Пам'ятайте про т. зв. епітети, як тут *біле* тіло, вживайте їх частіш. [12] *Ті* могили, тут *ті* — це т. зв. член, уживайте їх частіш, бо вони прикрашують нашу мову. [13] Говорити, казати й т. ін. *про* (а не *о*) що. [14] Не пишіть і не кажіть говорють. [15] Діді́вщина або діди́зна, пор. батьківщина або отчи́зна. [16] Кажемо внук або онук. [17] В нашій мові наголос в знахіднім відмінку однини слів жін. роду на -а́ нерідко переходить на корінь: ногу, ру́ку, во́ду, так само: ко́су, ро́су, хоч уживають і косу́, росу́.

[18] Не кажіть *данцювати*. [19] Частіш кажемо в шинку́, рідше в ши́нку, як отут. [20] Шевченко писав дуже неясно; в оригіналі написано: „нашій Україні“, так за оригіналом і видала року 1927-го Академія Наук (із цього єдиного наукового видання ми оце й передруковуємо); а ті видавці, що їм люба форма „на Україні“, друкують це: „на тій Україні“, але в оригіналі цього нема. [21] Не кажіть троха́, а тільки тро́хи. [22] З-за — цебто звідкиля; рідко „з-за“ — через що. [23] Кажемо тільки: си́ній, си́ня, си́нє і т. д., а не: синий, сина, сине; кажіть си́нька, а не синка! [24] Цебто дніпро́ве гирло, — море затопило дніпрове гирло. [25] Не кажіть архаїчного устя, але гирло. [26] Маємо дві формі: ходім чи ходімо, — до вибору. [27] Пам'ятайте, що „погуляти“ не визначає танцювати, а тут взагалі покозакувати. [28] Цебто: човни вкрили лимана; за впливом російської мови Шевченко дуже рідко вживає форми: взяти ножа, частіш зросійська: взяти ніж. [29] Не кажіть говірково: филі.

Кругóм хвúлі[29] як ті[12] гóри:
Ні землí, ні нéба.
Сéрце мліє, а козáкам[30]
Тогó тíльки й трéба,[31] —
Пливýть собі[32] та співáють,
Рибáлка літáє...
А попéреду[33] отáман[34]
Ведé, кудú[35] знáє.
Походжáє вздовж байдáка,
Гáсне люлька в рóті;
Поглядáє сюдú-тудú, —
Де то буть[36] робóті?
Закрутúвши чóрні ýси,[37]
За ýхо[37] чуприну,
Піднявши шáпку — човнú[38] стáли.
„Нехáй вóрог[39] гúне!

Не в Синóпу, отáмани,
Панóве-молóдці,
А у[40] Царград до Султáна
Поїдемо[26] в гóсті!“
„Дóбре, бáтьку-отáмане!“[41] —
Кругóм заревíло.[1]
„Спасúбі вам!“[42]

Надíв шáпку.[44]
Знóву[42] закипíло[1]
Сúнє[23] мóре. Вздовж байдáка
Знóву[42] походжáє
Пан отáман[34] та на хвúлю[29]
Мóвчки поглядáє.

С. Петербýрг. 1839. Тарáс Шевчéнко.

---

[30] Частіш кажемо: козакáм. [31] Не кажіть: траба; рідше кажемо: тра. [32] Таке „собі“ дуже часте в нашій мові, — не цурайтесь його! [33] Кажемо: попéреду, або й: поперéду. [34] У нас панує форма отáман; форма отамáн уже не вживається, [35] Не кажіть кудá; спольська часом кажуть: веде *де* знає, — не кажіть так. [36] Однаково кажемо дієйменники на -ти чи на -ть: бути — буть.

[37] Тепер частіш говоримо: вуси, за вухо. [38] Пам'ятайте: чóвен (а не: човéн), множина: всі човнú. [39] Не: воріг. [40] З вимог зупинок (павз) в мові віршованій *у* може не мінятися на *в*, як то треба було б у мові звичайній. [41] Зовний: отамане, а не отаман. [42] Маємо дві формі: знóву чи знов, але не знова. [43] Не кажіть говірково: горíвку! [44] Запам'ятайте: надів шапку, а не: вклав.

Переклади з Євангелії.

Євангелія від св. Луки І 26-56.

Благовíщення Дíві Марíї.[1]

26. А шóстого мíсяця від Бóга був пóсланий áнгол Гавриїл до тогó галилéйського міста, що йомý на ім'я Назарéт,

27. до Дíви, що заручена з мýжем булá, на ім'я йому Йóсип, із дóму Давúдового, а Дíві Марíя ім'я.

28. І ввійшóвши до нéї, промовúв: „Вітáю тебé, благодáтная, Госпóдь із тобóю! Ти благословéнна між жóнами“!

29. Вонá ж затривóжилась мóвою, та й стáла роздýмувати, щоб то знáчило це привітáння.

30. А áнгол промóвив до нéї: „Не бíйся, Марíє, — набулá бо ти лáску у Бóга.

31. І óсь понесéш ти у лóні, і Сúна порóдиш, і дасú Йому ймéння Ісýс.

32. Він же бýде велúкий, і Сúном Найвúщого звáний, й Господь Бóг дасть престóла Йому Його бáтька Давúда.

33. І повíк царювáтиме Він в роді Якова, й царювáнню Йогó не настáне кінця“.

34. А Марíя озвáлась до áнгола: „Як же стáнеться цé, коли мýжа не знáю?“

35. І промóвив у відповідь áнгол до нéї: „Дýх Святий злúне на тéбе, і Найвúщого сúла обгóрне тебé, через тé то й Святé, що нарóдиться, назовéться Син Бóжий.

36. А отó твоя рóдичка Єлисавéта — і вонá зачалá в своїй стáрості сúна, і оцé шостий місяць для нéї, що звéться неплíдною.

37. Бо для Бóга „немá неможлúвої жóдної рéчі“.

38. А Марія промóвила: „Я ж Госпóдня слугá: нехáй бýде мені згідно з слóвом твоїм“. І áнгол від нéї відбýв.

---

[1] Євангелія від св. Луки зачинається напрочуд величними акордами, що їх належно віддати не в силі людське слово. Тут подаю тільки далекий відгук цих величних акордів.

Марія відвідує Єлисавету.

39. Того ж ча́су Марі́я зібра́лась й
пішла́, поспіша́ючи, у гори́сту око́лицю,
в місто Юдине.
40. І ввійшла́ вона в ха́ту Заха́рія,
та́ й Єлисаве́ту звіта́ла.
41. Коли ж Єлисаве́та зачу́ла Марі́їн
приві́т, затріпота́ло дитя́ в її ло́ні. І Ду́-
хом Святи́м перепо́внилась Єлисаве́та,
42. і скри́кнула го́лосом си́льним, й
сказа́ла: „Ти благослове́нна між жо́нами,
і благослове́нний плід ло́ня твойо́го!
43. Й звідкіля́ мені це́, що до ме́не
прийшла́ мого Го́спода Ма́ти?
44. Бо як тільки в уша́х моїх го́лос
привіту твого́ забренів, затріпота́ла ди-
ти́на від ра́дощів в ло́ні моїм.
45. Блаже́нна ж ота́, що пові́рила, що
спо́вниться ска́занеє їй від Го́спода".

Хвала Діви Марії для Господа.

46. А Марі́я промо́вила: „Величає ду-
ша́ моя Го́спода,
47. і радіє мій ду́х в Бозі Спа́сі моїм,
48. що зглянувся Він на поко́ру Своєї
слуги́, бо ось з ча́су цього́ всі наро́ди
мене́ за блаже́нну вважа́тимуть,
49. що вели́ке вчини́в мені Си́льний.
А Він ма́є святе́є Ім'я́,
50. милосе́рдя ж Його́ з роду в рід
на отих, що боя́ться Його́.
51. Він пока́зує си́лу Свойо́го раме́на,
розпоро́шує ти́х, що пиша́ються ду́мкою
се́рця свойо́го.
52. Він могу́тніх скида́є з престо́лів,
піднімає покірливих,
53. вдовольня́є голо́дних добро́м, а ба-
га́тих пуска́є ні з чи́м.
54. Пригорну́в Він Ізра́йля, Свойо́го
слугу́, щоб згада́ть милосе́рдя,
55. як прорік був до на́ших батьків, —
до Авраа́ма й до ро́ду його́ аж повіки".
56. Й зостава́лась у не́ї Марі́я щось
місяців зо́ три, та й верну́лась до до́му
свого́.

Переклав Іван Огієнко.

Початкова Граматика українськоі літературноі мови.

54. Беззв'язкові підрядно-зложені речення.

Душа, переповнена щастям, частенько буває німа (Дніпрова Чайка). Вмер ти один, не зогрітий порадником (Старицький). Один із боярських дружинників підняв у гору кубка, повного пінистого меду (Франко). Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило (Коцюбинський). Налігши над плугом, оре хлібороб (В. Мова). Закувала зозуленька, на дубу сидючи (Шевченко). Не мало він здивувавсь, опинившись над такою кручею (Куліш). Не йди до лісу, не знавши дороги.

Що таке беззв'язкове пояснювальне речення? Які вони бувають? Коли тільки може бути беззв'язкове дієприслівникове речення? Коли ставимо кому в беззв'язкових реченнях?

Підрядно-зложене речення, що має приявну чи здогадну зв'язку, зветься **зв'язковим**. Коли пояснювальне речення не має зв'язки й розпочинається прикметником, дієприкметником або дієприслівником, то таке підрядно-зложене речення зветься **беззв'язковим**. Беззв'язкові речення розділюємо комою, як і речення зв'язкові.

Беззв'язкові речення бувають такі:

1. **Прикметникові**, що розпочинаються прикметником або дієприкметником: Матернє серце, повне посвяти для своїх дітей, змалював нам Шевченко у „Наймичці". Треба було перейти містечко Хотин, спалене тепер дотла.

2-5. **Часові, причинові, умовні й припустові** пояснювальні беззв'язкові речення розпочинаються дієприслівником. Напр.: Поставивши воду, Харитя лягла на лавку. Коні заіржали, почувши лугову пашу. Не ліз у воду, не спитавши броду. І не бувши в школі, він набув собі широкої освіти.

Пояснювальне речення може розпочинатись дієприслівником тільки то-

ді, коли має той сам підмет, що і в реченні основнім.

Завдання 446. Беззв'язкове пояснювальне речення, що починається прикметником чи дієприкметником, коли стоїть перед своїм словом основного речення, комою від нього не відділюється. Перепишіть оці речення.

Душа, переповнена щастям, частенько буває німа (Дніпрова Чайка). Переповнена щастям душа частенько буває німа. А вгорі хребти гірськії, віковим покриті лісом, вічну пісню грають (Франко). А вгорі віковим покриті лісом хребти гірськії вічну пісню грають. По тім боці Прута простяглася низина, заробсла лозою (О. Маковей). По тім боці Прута простяглася заросла лозою низина.

Завдання 447. Беззв'язкове пояснювальне речення може розпочинатися дієприслівником тільки тоді, коли підмет в основнім і пояснювальнім реченні той самий. Перевірте це на оцих реченнях:

Отак то я собі вночі, понад Невою ідучи, гарненько думав (Шевченко). Всім святим поклонившись, додому верталась (Шевченко). Поставивши коло мами воду, Харитя лягла на лаву (Коцюбинський). Коні заїржали, почувши лугову пашу (П. Куліш).

Завдання 448. Скажіть, чи по-літературному можна отак сказати: „Попавши на Січ, приложать тобі зараз інше ім'я" (А. Чайковський). В чім тут недокладність? Який підмет тут у реченні основнім і пояснювальнім?

Завдання 449. Беззв'язкові речення мають тільки один підмет, що звичайно знаходиться в основнім реченні. Але часом у часових реченнях письменники ставлять підмета в пояснювальнім реченні зараз за дієприслівником. Спишіть до зшитка оці приклади:

Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить (Шевченко). Підгнивши млин, молоти перестав (Щоголів). Під'їхавши гості під браму, почали грюкати шаблею (Куліш).

Це стародавня наша форма речень. Пишіть і ви так!

Завдання 450. Якщо чинність дієприслівника пояснювального речення й дієслова-присудка основного речення відбуваються одночасно, то дієприслівника ставимо в минулому часі, а не теперішнім. Спишіть до зшитка оці приклади (див. завдання 379):

Живши у світі, його не втечеш (М. Вовчок). Бач, заснула, виглядавши, моя сизокрила (Шевченко). Не довго думавши, сотник покликав Орисю (Куліш). Порошинка, котившись із гори, шириться. Бувши вільним, зроблю це.

Завдання 451. Зв'язкові пояснювальні речення часові, причинові, умовні й припустові можна обертати в беззв'язкові, як що вони мають той сам підмет; для цього треба опустити зв'язки, а присудка пояснювального речення обернути в дієприслівника. Обидві формі — зв'язкова й беззв'язкова — мають однакове значення. Напр.: Коли я прийшов до дому, то застав брата. Беззв'язково: Прийшовши додому, я застав брата.

Оберніть у беззв'язкове оце речення: Коли Харитя впоралась, зняла серпа з полиці.

Чому не можна обернути в беззв'язкове оцього речення: Коли я сів на віз, коні рушили.

55. Чужа мова.

А Галайда знай гукає: „Кари їм, кари!" „Я не піду", промовив син. „Хазяїн вдома?" на дворі крикнуло. „Я Ганнусі не боюся!" співає матуся. „Ходімо гріться!" закричали: „Зійшло вже сонце". Сестра сказала: „Мати тяжко захворіла". Сестра сказала, що мати тяжко захворіла.

— Що? москалі? де москалі?
— Що ти, схаменися!
— Де москалі, лебедики?
— Та он, подивися!

Що таке чужа мова? Що таке мова пряма й непряма? Які знаки розділові ставимо при прямій мові? Коли чужу мову зазначаємо рискою замість лапок? Коли по чужій мові ставимо окличника чи питальника?

Власні слова розмовника звемо **чужою мовою.** Чужу мову звичайно подаємо не саму, але з пояснювальним реченням. Буває три випадки поєднання чужої мови з пояснювальним реченням:

1. Чужа мова йде за пояснювальним реченням: *Дітки маленькі кликали маму: „Вставай, голубко, нене кохана!"* У цім випадку перед чужою мовою ставимо двокрапку.

2. Чужа мова перед пояснювальним реченням: *„Я вже вернулась", сказала сестра.* По чужій мові ставимо тут кому (або питальника чи окличника).

3. Пояснювальне речення розриває чужу мову: *„Не хочу я таких дурних новинок", промовив він: „нащо здались вони?"* Перед поясненням

ставимо тут кому, а по нім — двокрапку.

По чужій мові ставимо знака відповідного: кому (випадок 2 і 3), крапку (в. 1 і 3) або питальника чи окличника (в. 1, 2 і 3). Чужу мову розпочинаємо з великої букви (в. 1, 2, 3), але продовження перерваної мови (в. 3) — з малої.

Чужа мова, передана так, як її сказано, цебто від першої особи, зветься **мовою прямою,** напр.: *Батько тихо сказали: „Пропало вже все“*. Мова, передана від третьої особи, цебто підрядним реченням, зветься **непрямою мовою,** напр.: *Батько тихо сказали, що пропало вже все.*

Чужу мову конче беремо в лапки.

Завдання 452. По чужій мові ставимо окличника чи питальника, якщо це речення окличні чи питальні. Спишіть оці приклади:

„Не вернуся!“ сказало синє море. „Добре, батьку-отамане!“ кругом заревіло. Тихо думка шепоче: „Не вір тій весні!“ „Відкіль бредеш ти, голова лиха?“ лисиця так мовля Ослові.

Завдання 453. Коли говорить дві чи кілька осіб, то звичайно при цій розмові чужу мову зазначаємо тільки рискою —, а не лапками. Спишіть оце:

— Мені мати купувала...

— Мені батько справив...

— А мені хрищена мати лиштву вишивала.

— А я в попа обідала! — сирітка сказала.

Завдання 454. Оце речення з непрямою мовою оберніть у речення з мовою прямою й обидва речення запишіть до зшитка:

Учитель нас повідомив, що взавтра науки не буде.

56. Словосполучення.

По грозі.

Гроза пройшла... Зідхнули трави,
Квітки головки підняли,
І сонце тепле і ласкаве
Спинило погляд на землі.

Літає радість, щастя світить,
Дзвенять пташки в садках рясних,
Сміються знову трави, квіти,
А сльози ще тремтять на них.

О. Олесь.

Коли слово оживає? Чи в словниках слово живе? Що таке парування слів? Що таке словосполучення? Перерахуйте п'ять мовних словосполучень? Чи можна в спарованих словах ставити розділового знака? Які три способи парування слів? Що таке згода, керування й примикання слів? Яке значення флексії в складні?

Слово поза реченням — тільки мертва форма, тільки мертвий збір звуків. Оживає воно й набирає собі свого значення тільки в реченні.

Як і все живе в природі, слова конче паруються в синтаксичні пари, цебто дві слові міцно з'єднуються в одне ціле, напр.: *гроза пройшла, сонце тепле.* **Спаровані слова звуться словосполученням.** Слова поза парами — порожні звуки, а значення набувають собі тільки спарувавшись. Речення, як закінчена цілість, складається з певних синтаксичних пар.

Для того, щоб робити словосполучення, в нашій мові існують т. зв. **флексії**, цебто змінні частини закінчення слів, напр.: тепл-а вод-а, тепл-у вод-у, тепл-ою вод-ою й т. ін., тут -а -у, -ою флексії (див. „Рідне Слово“ ч. І. § 44). Флексії мають надзвичайно велике складневе значення й творять істотну ознаку нашої мови, чому вона й зветься **мовою флексійною.**

Наша мова знає п'ять синтаксичних пар; а саме, в мові, щоб скласти закінчене речення, паруються: 1. підмет із присудком: *гроза пройшла*, 2. підмет із прикметниковим поясненням: *сонце тепле*, 3. присудок із іменниковим поясненням: *головки підняли*, 4. присудок із прислівниковим поясненням: *сміються знову* і 5. іменникове пояснення з прикметниковим поясненням: *в садках рясних.* Спароване слово зветься **повним,** неспароване зветься **вдовим,** напр. в вищеподанім вірші слова вдові: гроза, трави, квітки, бо й до них можна було додати прикметникове пояснення, цебто спарувати їх. Пильнуйте, щоб у вашім писанні вдових слів було не багато!

Словосполучення чи спаровані слова складають міцну одиницю, чому **спаровані слова ніяким знаком не розділяємо,** бо цим знаком ми роз-

єднували б синтаксичну пару: *Гроза пройшла*, а не: *Гроза, пройшла*.

Творити правильні словосполучення, цебто правильно парувати слова — це найважніша наука про мову, що зветься складнею. Хто вміє правильно парувати слова, той дійсно знає мову.

Мова наша знає три способи парування слів: згода, керування й прилягання. **Згодою** слів зветься переймання узгодженим словом рода, числа, відмінка й особи свого узгоджального слова, напр.: сонце тепле, в садках рясних, гроза пройшла.

Керуванням слів зветься залежність іменникового пояснення від свого дієслова-присудка, напр.: *Головки підняли, Спинило погляд*. Керує дієслово-присудок, а в залежності від нього іменникове пояснення ставиться в одному з п'яти відмінків: родовому, давальному, знахідному, орудному й місцевому без прийменника чи з прийменником: *Дзвенять в садках, Тремтять на них*. Див. про це виклад 15 (іменникове пояснення).

Прислівникове пояснення чи прислівник, як слово незмінне, **прилягає** до свого дієслова-присудка: *Сміються знову*, цебто форма прислівникового пояснення незалежна від його присудка.

Завдання 455. Із Олесевого віршу „По грозі" випишіть усі пари: підметові, присудкові й іменникового пояснення.

Завдання 456. Скажіть усі пари в оцім вірші: Попрощалось ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з сестрою-зорею.

Завдання 457. Напишіть по п'ять прикладів на керування й примикання слів.

Завдання 458. Яка роля флексії при згоді слів і при керуванні? Чи потрібна флексія словам, що тільки „прилягають"?

57. Згода слів у реченні.

Ластівка.

Малесенька ластівка зранку мені
Співає-щебече пісні весняні,
І весело в'ється вгорі над вікном,
І має привітно стрільчастим крилом.

О. Олесь.

Що таке згода слів? Яка роля закінчень (флексій) слів у нашій мові? Що таке згода граматична й логічна? Розкажіть головні правила згоди.

Прикметник самостійно не існує, він — у йменнику; через це прикметникове пояснення конче приймає число, рід і відмінок свого йменника, цебто узгоджується з ним: *Малесенька ластівка*. Згода буває повна: в роді, числі й відмінку, часом неповна. Дієслово-присудок звичайно згоджується зо своїм підметом у числі й особі: *Ластівка співає*. Для узгодження слів між собою мова наша має багато найрізніших закінчень чи флексій, чому й зветься з природи своєї мовою флексійною. Згода зветься граматичною, коли керується тільки правилами граматики, або логічною, коли маємо узгодження в роді чи числі за змислом, напр.: *великий собака*.

Найголовніші правила згоди слів такі:

1. Підмет згоджується зо своїм дієслівним присудком у числі й особі: *Він прийшов, Вони прийшли*. Коли за підмета править високоповажана особа, присудок може бути в множині: *Батько поїхали, мати вдома лишились*.

2. Присудковий іменник конче згоджується зо своїм підметом у відмінку, але не конче в роді й числі: *Шевченко — наші гордощі*.

3. Коли за підмета править сполучення числівника чи прислівника з родовим іменника, то присудок буває в множині, рідше — в однині: *Троє козаків ідуть* (або *іде*).

4. У стягненім реченні при двох чи декількох підметах присудка ставимо звичайно в множині, рідко в однині: *Заговорять і Дніпро, і гори. Був собі дід та баба*.

5. Прикметникове пояснення згоджується зо своїм іменником у роді, числі й відмінку: *Вийшов з зеленого гаю козак молоденький*. Коли воно стосується до кількох іменників, то воно частіш у множині, рідше в однині: *Виднілися зелені ліс і гори*, або: *Виднілися зелений ліс і гори*.

6. Прикметникове пояснення до числівникового підмета в двійні частіш ставиться в назовному, рідше — в ро-

довому множини: *Ой три шляхи широкії до купи зійшлися. Два трупи невеликих взяв на плечі.*

7. Прикладка найчастіше згоджується зо своїм іменником тільки в відмінку, а в роді й числі може непогоджуватись (неповна згода): *Жінка лікар, Місто Київ.*

Завдання 459. Напишіть по два приклади на кожний із семи випадків згоди слів.

Завдання 460. Спишіть оці речення, підкресліть узгоджену пару слів й поясніть згоду їх.

Військо — сила народу. Батько йдуть здорові. Мені бабуся говорили. Пане Докторе, чи ви знаєте новину? Три годи сумно протекли. Понад синім морем три козаки ходить. Зо мною остались Данило та Пріся. Ти й він добре співаєте. Брат із братом обнялися. Нишком один на одного чигають. Близький сусіда. Два часові розмовляють.

Завдання 461. Напишіть оповідання: *Скупий два рази платить.*

58. Лад слів у реченні.

Язик до Києва доведе. Усі ми під Богом ходимо. Чоловік мислить, а Бог рядить. Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває. Теплий вітерець вечірній роздуває білий парус. Весняне повітря потоками лине в хатнє віконце. Старець тихо дивиться на море. Люди *б* сонце заступили, як*би* мали силу.

Що таке словолад? Які чотирі засаді словоладу в нашій мові? Що таке інверсія? Яка вона буває? Який словолад у вищеподаних прикладах?

Кожний член речення звичайно має в нім своє стале місце, свій **словолад.** В українськім словоладі панують ось ці головні чотири засаді: 1. Підмет ставиться перед присудком: *Вітер завива.* 2. Прикметникове пояснення ставиться перед іменником: *Сердитий вітер.* 3. Прислівникове пояснення ставиться перед присудком: *Тихо прочитаєш.* 4. Іменникове пояснення ставиться по присудку: *Довбе ребра.*

Відхилення від звичайного порядку слів у реченні зветься **інвéрсія.** Інверсія часта в мові поетичній, головно підо впливом чуття або бажання підкреслити яке слово. Така інверсія прикрашує нашу мову, а в мові ритмічній (у віршах) вона необхідна. Українська мова, щодо словоладу, надзвичайно гнучка, чим сильно полегчується писання мовою ритмічною.

Інверсія буває: з в и ч а й н а, коли від переставлення словоладу зовсім не затемнюється речення, цебто воно позостається для нас зовсім ясне, і н е з в и ч а й н а, коли від такого переставлення зміст затемнюється й речення стає неясне. Звичайна інверсія панує в мові поетичній чи взагалі в мові ритмічній. Незвичайну інверсію треба конче виминати; у добрих поетів, що легко володіють мовою, незвичайна інверсія рідка. В звичайній літературній мові інверсія непотрібна.

Завдання 462. Напишіть шість речень із правильним словоладом.

Завдання 463. Який словолад у вірші „Ластівка“ в викладі 57? Які тут інверсії?

Завдання 464. Частку *би* (по приголосній) та *б* (по голосній) ставимо звичайно по дієслові, але вона може бути й по тім слові, що логічно підкреслюється в реченні. Спишіть оці речення й підкресліть *би*, *б*.

О, слів *би* тут, які *б*, мов жданий грім, завісу неба розірвали. Розказав би про те лихо. Він рад би їх не знать. Білі айстри я б клав йому на чоло, на обличчя, я плакав би, коли б мені не знати.

Завдання 465. Родовий відмінок, залежний від іменника, ставимо тільки по ньому: *Згорів дім батька, Книжка брата пропала* й т. ін. Коли цей родовий переходить у прикметника, то цього прикметника ставимо конче перед своїм іменником: *Згорів батьків дім, Братова книжка пропала* й т. ін.

Придумайте два приклади на це правило.

Завдання 466. В нижчеподаних прикладах із Шевченкового „Кобзаря“ виясніть інверсії, цебто порушення звичайного словоладу.

Полюбила чорнобрива козака дівчина. Літа мої молодії марно пропадають, очі плачуть, чорні брови од вітру линяють. Синє море звірюкою то стогне, то виє, Дніпра гирло затопило. Вздовж байдака знову походжає пан отаман. Слава на все село недобрая стала. Дочка нездужає Ярина.

Завдання 467. Напишіть оповідання: *Без Бога — ні до порога, а з Богом — хоч за море.*

Бойківська топо- й ономастика.

4. Бусо́вищі, пов. Турка.

I. Люди звуть село загально Бусо́вищі, але чув я й Бусо́вище. Інші відмінки: Бусо́вищь, в Бусо́вищьох. Урядова назва: Бусові́ско. В новіших часах уже підо впливом урядової назви зачинають звати село Бусо́виска, а навіть Бусо́виско. У грамотах село зветься Волковия, Волковичі, Волковець — мабуть у зв'язку з вовками, які ще й тепер деколи сюди заходять і роблять шкоди між вівцями. Колись мусіли вони багато шкоди робити, бо мешканці, вільні князівські, а опісля єпископські та манастирські пастухи мусіли випасати багато овець. Частина села: горб (на горбі), горішний кінець, Ро́вінь. Дорогу звуть гостинець або царська дорога (цісарська). Село згадується в грамотах досить часто у звязку з манастирськими та єпископськими наданнями в Спасі та Лаврові.

II. Від полудня (від Лужка Горішнього): Чи́ркіш, По́січ, Рубани́ще, Забрі́д, По́гарь, Ки́чера, За Голо́внев, Воле́новѣць, межи потоками, Кичери́, Полянки́, гори: Щовб, Ма́ґура, Ру́бань, Камі́нці.

Від сходу (від Сушиці): Ясі́нчик, Над Буцака́ми, Убі́ч, Над ду́бом, Згарі́, Лази́, Піддо́вжниця, Сікані́, Багонце́, під дорогов, Кашу́бина.

Від півночі (від Тершова): За Ста́сьом, Старе́ село́ (рівнина за тунелем від сторони Тершова), Під Гру́нями, Сторо́жня (гора, на якій мала знаходитися колись постійна сторожа замку чи потім манастиря у Спасі), Сі́кань.

Від заходу: Лази́, Під Ка́меньом, Кура́вці, Лаба́ня, За́верхи́, Луги́, За Лаза́ми, Пеньки́, За Ка́мянцьом, Ліщи́ни, Соколі́в Камінь (скеля, звана загально туристами Бусовиський Камінь або — хоч рідше — Чортівський Камінь), Калабаня.

III. Вода́ (цебто Дністер так тут загально звуть), але є й назва Дністе́р, Дуби́ський потік, Жорновѣць.

IV. Назвища й прозвища: Блинде́й або Бленде́й (Перга́ч), Ґери́ло (Ґо́фрик, Потіцький, Йванцьо), Зало́га (Фурди́чка), Іва́ник (Шо́йкало, Бобо́н[а́]), Кузьми́ч (Хо́мік), Куба́й (Маска́ль, Ткач), Ку́харь (Ця́ньо), Ли́лиш (Ма́рцин), Лиса́к (Боботало), Луць (Ги́ря, Ги́рин, Го́мкало, Юрчик), Пі́шко (Коломи́я), Украї́нѣць (По́пик), Храпко́ (Оди́кало), Цап (Ли́ло), Чир (Пиндю́р), Щерба́н (Юник), Яци́ник (Ни́жник, Пете́нта).

Крім цього є такі назвища: Анто́шик, Бу́й, Бу́цик, Буця́к, Банду́ра, Бо́гдан, Вівча́рчин, Горя́к, Гу́рин, Ду́дик, Коза́к, Ка́лька, Кицка́йло, Коро́ль, Кость, Ку́зик, Курі́й, Луче́чко, Лу́ччин, Матіи́цьо, Мица́к, Мро́чко, Му́льо, Паца́к, По́кан, Слі́пѣць, Слохиня́к, Соли́ло, Сыка, Тели́чка, Фірко́, Це́кот, Чіхра́к, Ше́вчик і шляхетські: Воля́нський, Іва́ніцький, Коньовський, Топі́льницький, Туря́нський, Яворський, Щиґе́льський (Ти́мчик), Лозінський.

З прозвищ треба ще відмітити такі: Андруни́шин, Андру́шко, Вальча́к, Ву́дер, Грине́чко, Гринцьо́, Гуцу́лик, Де́дик, Ди́кса, Дрі́бочка, Йва́нків, Капа́к, Кища́к, Кіс, Кліпа́йло, Кова́лик, Кра́сий, Криве́йкий, Кули́чка, Луци́шин, Маму́нко, Місик, Па́влів, Петро́са, Піддебе́рний, Онішко, Ро́жик, Ру́син, Се́мків, Строми́ло, Хру́ник, Федуньо́, Ше́вців, Шлік, Підцерко́вний.

З захожих важніші: Поляк Пашкевич (Боднар), Віттек (колись німець).

Інші відомості: типова церква з 3-ма банями з XVIII віку; церква св. Богородиці, але празник на Спаса; Каплиця св. Миколая. Парохія: Лужок Горішний. За церквою старе кладовище, нове за селом. Кажуть, що колись була церква на т. зв. Старім Селі коло Сторожні. Там мало бути колись і село й корчма. Знана скеля „Бусівський Камінь". Назву села пояснюють люди різно: 1. Посовище, тому що село посунулось, бо гора Сторожня зсунулась на село. 2. Пасовище, що й годиться з давнім заняттям бусівців (княжі вівчарі). А може в'яжеться назва з давнім князем антів Бусом і з назвою в Слові про Ігоря: Бусове поле. Село належало до княжих, а опісля єпископських дібр. Панщини не робило. По назвищах видко, що осідала тут здавна й шляхта (ходачкова), а також козаки. Є ще деякі старі книги в

церкві навіть із XVII віку. Позатим цікаві два Пом'яники горішнього та долішнього кінця з XVII віку. Є там іще назвища, яких тепер уже нема. Подаю їх у родовому множини, або інших відмінках, як вони там приходять: Матіових (Окарика), Чепелякових, Хабукових, Курчика, Пелешкових, Чорніових, Хуциков, Романика (дяка), Терновчак, Гайдук, Курус, Мудрик, Гайдич, Стрілецький, Шибяк, Гринков, Баборович, Скрицький, Сарабах, Яхтиного, Зинич, Мельник (Стослав), Левчицький, Паевич, Лукашевич, Тучковський, Гацковят, Куликові, Ялайчика, Кавецьких, та ін. Деякі назви подібні до теперішних або й є тепер провищами: Мицик, Пацик, Онушкових, Стромилових та інші. Ткач зазначений „з Лужка". Назвищ священиків і добродіїв із панів та купців, як захожих, не подаю.

Прикметник: бусіський і бусівський. Мешканці бýсівці. Інші села звуть їх ще гýбчаники або гупсарі.

Дрогобич.

Володимир Сольчаник.

Мова наших видань.

Prof. Jarosław Łazaruk. **Podręczny słowniczek polsko-ukraiński i ukraińsko-polski.** Stanisławów 1934. Nakładem autora. — *Проф. Ярослав Лазарук.* **Підручний словничок польсько-український і українсько-польський.** Станиславів 1934. Накладом автора. — „Союзна Друкарня", Станиславів, вул. Собіського ч. 24. — Формат 12 × 16·5 центиметрів. Сторін 56.

На зміст цієї книжечки складаються дві передмові: одна, написана польською мовою, названа „Przedmowa", та друга, перекладена з польської мови на українську, а названа „Вступне слово". Крім того тут є польсько-українська й українсько-польська азбука, пояснення вживаних у тексті скорочень і сама словничкова частина.

Коли з 56 сторінок друку цілої брошури відрахувати 8 сторінок, де подані передмови, азбуки й скорочення, останеться таким чином на словникову частину 48 сторінок, по-половині на польський і український словнички. Точніш, уміщено тут приблизно по 1700 слів польської та української мови, мовляв таких, що „вживані найчастіш у щоденній розмові".

Назагал польська мова в цій брошурі добра, хоч не без помилок.

У своєму Словничку автор часто скорочує прикметника: ukraiński, український. Але ж слід пам'ятати нам, що писати в скороченні: ukr.-polskie abecadło, słownik polsko-ukr., укр. мова і т. д., це пониження й образа нашого національного ім'я.

Зразком невеликого знання власної рідної мови являється в нашому випадку саме Вступне слово до Словничка, де знаходимо чимало мовних прогріхів супроти літературної мови.

Спорудник Словничка дуже претенсійний, коли вірить, що він із таким своїм знанням української літ. мови й із такою своєю працею стане якнебудь тій молоді „обох полів" у поміч. Бож відомо, що в українській мові є не одна, а кілька праць у даному напрямку та з даної ділянки. Людині, що бажала зробити добре діло й прислужитися шкільній молоді української чи польської народности, — вистачало було вільно та й безумовно навіть конче треба було покористуватися принаймні прекрасною працею Грицака-Кисілевського!

На жаль, вийшло таке, що автор, мало знаючи літературну українську мову, взявся за діло „самостійно", без ніякої до цього наукової підготови.

Словник переповнений місцевими словами й формами, тоді як треба було подати все тільки мовою літературною. Подаю небагато прикладів, бо на те місця не маю (в дужках подаю, як треба): середний (середній), жезло (жезл, краще: берло, булавá), стрій (одяг, убір), чим скорше (мерщій), дрожати (дрижати, тремтіти), глубокий (глибокий), хосен (льокальний галицький вислів, треба: кóрúсть), списа (спис), мужно (мужньо), найлучший (найкращий), вперід (вперед!), недопускаємий (недопустимий), горожанин (громадянин), відлега (відлига), вісь (родовий: осі, а ніяк не висі!), втечи (втекти), легки (лéгені), могучість (могутність), пращатися (прощатися), пчола (бджола), противно (навпаки!), діточий (дитячий), минýвшина й минувшинá (минулість), Угри (Мадярщина), волосінниця (волосянúця), внутревости (тельбухи), горівка (горілка!), воробець (горобець), шляхотний (шляхетний), загадочний (загадкóвий), закидувати (закидати), заточення (заслáння), заточенець (заслáнець), містоголова (заступник голови!), вечера (вечеря!), дощевий (дощовий), жертволюбивий (жертволюбний, жéртовний), задля того (!!, треба: томý, з уваги на те), жерело (джерелó), зеркало (дзеркало), кілько (скільки), кінотчик (власне кінноотчик, треба: кавалерист, комонник, верховик, вершник, їздець, козак), печи (пекти!), підприéмчивий (меткий), плоский (плаский, плоскатий), побідник (переможець), повздержність (здéржливість, поміркованість, тверезість), присутний (присутній), чужосторонний (чужосторонній), не можна казати: „Збір учительський", бо в українській мові кладеться прикметник перед іменником, тощо.

Хибна передача значення слів у Словничку Лазарука дуже не рідка.

Полонізми знаходимо в Словничку Лазарука часто: акад. штук красних (штуки красні, це ж живцем sztuki piękne, треба: академія мистецтв!), будьтоби (з польського bądźto, російське будтобы, треба: наче б то, мов би, мовляв, нібито), дрощі (дрижаки), гвіздь (живцем із польського gwóźdź, російське гвоздь, треба: цвях), кутик (бо kącik, треба: куток), леди (у нас тільки: мо-

розиво, зросійського морожене, де-не-де кажуть таком драглики), ограничуватися (обмежуватися), викиди (докори), вимінити (wymienić!), зупа (юшка), зарядця (живцем із zarządca, треба: завідувач, доглядач, управитель, проводир, керманич), дозірця (dozorca, треба: дозорець!), підприємця (підприємець!), солодочі (з польського słodycze, треба солодощі), святочі (святощі!), тощо.

Іще в більшій кількості, ніж полонізмів, помітно на сторінках Словничка русизмів, а саме: казо́чний (треба: казкови́й), оружжа (зброя), тишина (ти́ша), стремління (змагання, поривання, прямування), стреміти (змагати, а українське стриміти значить стирчати), обильний (багатий, достатній, гойний, рясни́й), чахотка (сухоти), руководитися (кермуватися), судороги (корчі), судьба (доля, талан), мовчаливий (мовчазливий, мовчазни́й), слідуючий (насту́пний), сейчас (негайно), недвижимий (нерухомий), обида (образа, кривда), обиджати (ображати), приют (пристановище, притулок, захист), звено (кільце, ланка), паломник (богомолець, прочанин), трудолюбивий (трудолюбний), перечеркнути (перекреслити), примір (при́клад), припів (приспів), че́рта (із російського черта́, має бути: риса), черкта (риска), мнимий (гада́ний), судейша (суддіха), средство́ (з російського сре́дство, треба: спосіб, лік, зарада), завіщання (заповіт, духівниця), біженець (утікач), услів'я (передумовина), услівно (умовно), ввиду того (супроти того), случай (випадок, приключка, пригода), заве́дення (заклад), примінити (приноровити, прикласти), примінення (пристосування, вжиток), же́лання (бажа́ння), відвічальний (відповідальний!), відвічальність (відповідальність), внутрі (всередині), воздух (повітря), клеве́та (наклеп, обмова, поговір), лишний (зайвий), молитвослов (молитовник), намірення (на́мір), перекладчик (на зразок російської форми переводчикъ, краще перекла́дач), побіда (перемога), поцілуй (поцілунок), приманчи́вий (принадний), продажа (продаж, родовий: продажу), роздор (розлад, незгода), словар (словни́к), честилюбивий (честолюбний!).

А вже найслабше та найболючіше місце в Лазарука, це наголошування українських слів: на 1700 слів, зібраних у Словничку, тут приблизно 200 слів хибно наголошених! Ось ті хибні наголоси: ку́рінь (треба: курі́нь), тісто́чко (ті́сточко), нато́вп (на́товп), діло́ (ді́ло), двайця́тий (двадця́тий), еванге́лів (ева́нгелія), торговля́ (торгі́вля), було́чниця (бу́лочниця), вре́тик (врети́к), по́чесний (поче́сний), Оси́п (О́сип), човен (чо́вен), княжна (княжна́), со́лодочі (солодо́щі), неві́домий (неві́домий), сморі́д (смо́рід), батькі́вський (ба́тьківський), батькі́вщина (ба́тьківщина), бате́нько (ба́тенько), пу́чок (пучо́к), пове́рх (по́верх, у значенні: piętro), підве́чірок (підвечі́рок), півостро́в (піво́стрів), во́здушний (возду́шний), рі́ве́нь (рі́вень), ві́дсоток (відсо́ток), за́бороло (забо́ро́ло), прави́льник (пра́вильник), розсерди́тися (розсердитися), решето́ (ре́шето), ме́тати (мета́ти), кида́ти (ки́дати), за́говір (загові́р), за́головок (заголо́вок), за́паска (запа́ска), прода́жа (про́даж, родовий: про́дажу), дружни́й (дру́жній), середи́на (сере́дина), кермани́ч (керма́нич), іне́й (і́ней), у́дар (уда́р), наміти́ти (намі́тити), вічли́вий (уві́чливий), Володими́р (Володи́мир), водо́тяг (водотя́г), свобода́ (свобо́да), клични́к (кли́чник), воро́жити (ворожи́ти), відразли́вий (відра́зливий), повздержли́вий (позде́ржливий), сороми́тися (соро́митися), перебірчи́вий (перебі́рчивий, а краще: перебі́рливий), остро́в (о́стрів), мо́нах (мона́х), за́чет (заче́т), запримі́ти́ти (запримі́тити), зшито́к (зши́ток), бараболя́ний (бараболяний), про́волока (проволо́ка), жа́дання (жада́ння), життєпи́с (житте́пис), боро́на (борона́), ворота́ (воро́та), вхо́пити (вхопи́ти), дома́гання (домага́ння), дубина́ (дуби́на), египтяни́н (еги́птянин), завдяки (завдяки́), ігуме́ня (ігу́меня), кити́ця (ки́тиця), клеве́та (клевета́, а краще: на́клеп), личи́нка (личи́нка), макаро́візм (макароні́зм), маятни́к (ма́ятник), молочни́й (моло́шний), мрачни́й (мря́чний), неза́мітний (незамі́тний), нехтува́ти (не́хтувати), ови́д (о́вид), опі́сля (опісля́), опле́ски (о́плески), переве́ртень (пере́вертень), переводи́ти (перево́дити), пі́сля (пісдя́), по́дрібний (подрі́бний), позо́в (по́зов), похоро́ни (по́хорони), пробоє́вик (пробоєви́к), просфо́ра (просфора́), прочани́н (проча́нин), рухо́вик (рухови́к), старе́ць (ста́рець), стежа́ (сте́жа), стежи́ти (сте́жити), ули́й (ву́лій, або ву́лик), у́спішний (успі́шний), хазяї́н (хазя́їн), хуті́р (ху́тір), хуторяни́н (хутор́янин), часопи́с (часо́пис), чепу́рний (чепурни́й), щебе́т (ще́бет), тощо.

Треба пам'ятати, що видання словника, а тим більш для шкільної молоді, — це надзвичайно важне й поважне діло, що вимагає дійсного знання та великої праці.

Станиславів. Іван Ставничий.

Рідномовні замітки.

Допоможімо „Рідній Мові"! Для поширення такого видання, як журнал „Рідна Мова", треба було б зорганізувати якийсь „Добродійний Комітет Меценатів Рідної Мови", який би передплачував журнал для безплатної розсилки впертим і незаможнім нечитальникам, особливо ж особам, що з професії мусіли б бути в курсі рідного мовознавства: письменники, вчителі, священики й т. ін. Цим мала б заінтересуватись насамперед Америка, тобто культурні українські товариства в ній, так само на Буковині, Закарпатті тощо. 9. XI. 1936. Melnik. В. Королів-Старий.

P. S. З подякою вітаємо добру думку шановного В. Королева-Старого. Думаємо, що давно вже настав час, щоб наше громадянство ближче зацікавилось „Рідною Мовою" й допомогло їй матеріяльно й духово. Входимо в п'ятий рік своєї надзвичайно тяжкої праці, яку провадимо без жодної організованої громадської допомоги (навпаки: маємо організовані перешкоди!). Редакція.

„В Україні" в XVIII ст. Перегляда́ю „Сказанів о войнѣ козацкой з поляками" Самуїла Величка, 1720 р., — традиція самостійної України вже сильно затерлася для автора, чому він звичайно пише „на Украинѣ". Але цікаво, що часом пише він і форму „в Украинѣ". Напр. (з видання Київ. Академії Наук 1926 р.): 1) Розо-

слане унѣверсаловъ во всю Украину, ст. 5. 2) О розосланю во всю Украину, ст. 44. 3) Ити в Украину 79. 4) Помоглъ прийти в Украину на житє 116. 5) Остраху в Украинѣ 115. 6) Поляки в Украину вшедши 116. 7) В Полщи и Украинѣ 239.

Величко подає Універсала гетмана Богдана Хмельницького 1648 р., а в нім читаємо: Пришедши во всю Украину нашу 46, Унѣверсалами во всю Украину засланними 48. Заголовок цього Універсалу: Унѣверсалъ Хмелницкого во всю Украину 46. Це дуже цінна вказівка для нас!

Тут же подається лист 1654 р. Січі Запорозької до Богдана Хмельницького, а в нім читаємо: Якъ в коронѣ своей, так и в Украинѣ нашой 93. Так само цінне свідчення! Іван Огієнко.

„В Україні" навіть у народніх піснях. В V-му томі відомої праці П. Чубинського: Пѣсни („Труды этнограф.-стат. экспед.", 1874 р.) на ст. 7 знаходимо пісню з Ушицького повіту на Поділлі: „Ой берегом пливала лебедочка", а в ній маємо: „Запряжу сірі коні ще й воли, Поїдемо в Україну, де мій милий". Далі знаходимо: „Іде козак в Україну, мушкет за плечима". Звичайно, це старі наші пісні, коли вони не загубили ще традиції державницької форми „в Україні". Можливо, що своє замилування до форми „в Україні" Шевченко перейняв власне з народніх пісень. І. Огієнко.

А ми хочемо: „на Україні". Наші людці мусять жити *в* Польщі, *в* Росії, *в* Румунії, *в* Чехословаччині, бо не можуть жити *на* Польщі, *на* Росії, *на* Румунії, *на* Чехословаччині. Зате радо лінюхують собі *на* Україні.. Від біди будуть іще жити *в* Німеччині, *в* Канаді, *в* Бразилії, *в* Уругваї, *в* Перу, — тільки не *в* Україні, бо їм хочеться конче *на* Україні... Як — *на* степу, *на* коні! В. Підгорецький.

Не вживайте без потреби чужих слів у нашій мові! Читаючи наші часописи й книжки, знаходимо багато таких чужих слів, що їх можна б зовсім не вживати в нашій літературній мові. Чи не добре було б скласти словника таких чужих слів, що їх не варто вживати в нашій мові? Такий словник дуже придався б нашим письменникам, а особливо журналістам, і взагалі робітникам пера. Він був би на взір „Словника місцевих слів, у літературній мові не вживаних", що його видала Редакція „Рідної Мови". Кожний робітник пера, бажавши писати чистою мовою, мав би під рукою потрібного довідника, і в сумнівних випадках міг би заглянути до книжки, й чуже слово замінити своїм. Городенка. 11. X. 1936. Михайло Прокіпчик.

P. S. Так, такий словник дуже потрібний, бо наша мова, особливо часописна, аж занадто вже переповнена непотрібними чужими словами. Про такий словник у мові болгарській я вже писав, див. РМ 1934 р. ч. 3 ст. 121-124. Див. іще мою „Науку про рідномовні обов'язки" 1936 р. ст. 62-63. Маємо дуже добрий „Словник чужомовних слів" І. Бойкова — О. Ізюмова, Київ, 1932 р., але він для зазначеної мети завеликий (532 ст.), та й дістати його не легко. Пор. іще: Wł. Niedźwiedzki: Wyrazy cudzoziemskie, zbyteczne w polszczyznie, Варшава, 1917 р. І. О.

Прислівники на -іш зам. -іше гублять своє кінцеве *-е* не тільки тому, що це *-е* ненаголошене, але ще й із причин семасіологічних. Прислівник на -іше можна часом сплутати з прикметником і тим надавати йому зовсім невластивої функції. Напр. у реченні: „Найчастіше звукове белькотіння буває в дітей" нам зовсім не ясно, до чого стосується „найчастіше": чи це „найчастіше белькотіння" (тоді „найчастіше" прикметник), чи це „найчастіше буває" (тоді „найчастіше" прислівник). Щоб уникати таких непорозумінь, мова наша сама бороniться, — уживає форми на *-іш*, а вони ясно показують, що це вже прислівник, де б він у реченні ні стояв. І. О.

Звичайно. Крім зазначених двох значень цього слова (див. РМ ч. 46 ст. 433-435), знаю ще й третє значення, часте в наддніпрянських письменників, а саме: „розуміється". Ось приклади на всі три значення: 1) Восени бувають звичайно дощі, 2) Він відповів йому звичайно (чемно), і 3) Він, звичайно, нічого про це не знав. Бучач. Яр. Марків.

P. S. Так, але в Вас значення звичайно в прикладі 1 та 3-м зовсім однакове, тільки в прикладі 3-м це слово поза реченням, так зв. вставне слово. І. О.

Знечев'я. Для мене ясно, як це слово набрало другого значення: несподівано, раптом. Первісне значення „з нічого" довело до вживання слова „знечев'я" в таких обставинах, коли щось сталося несподівано, ніби з нічого. Хід думки такий: нікого чи нічого не було, і раптом або з нічого чи знечев'я вже є. Бучач. Яр. Марків.

P. S. Порехід від первісного значення „знечев'я" (з нічого) до другого (раптом) дуже великий, — Ваше пояснення цілої дороги цієї не висвітлює, особливо ще тому, що в Галичині, здається, не знають „знечев'я" як „від нічого робити". Див. РМ. ч. 10 ст. 436-438. І. О.

„Широкі круги громадянства" — цей вираз, на мій погляд, ліпший від виразу: „широкі кола громадства", бо коло всередині порожнє, а круг одноцілий. Тоді родовий множини буде: „широких кругів", а не „кіл", що його дехто не любить. Тайно, В. Підгорецький.

P. S. Форма „кіл" зовсім правильна (пор. іще польське kół), й боятися її нема чого. І. О.

Слова з Городенщини. Подаю двоє рідких слів, що я чув їх поміж народом, але не знаходив у мові книжній. 1. *Заважжа* (а то й заважі) — це тягарці при важенні, вага. Чув я це слово в с. Рашкові. 2. *Пліш* чи *пліші* — це прогалина, брак чого, напр. волосся на голові, дерев у лісі, збіжжя на полі і т. ін. Це слово я чув у с. Вільхівці. Городенка. М. Прокіпчик.

P. S. Слово пліш — це архаїзм, добре знане в старій мові слово; тепер воно загально вживане в мові російській із тим самим значенням. І. О.

„Пригоди молодого лицаря" С. Черкасенка. В 1935-6 р.р. С. Черкасенко вмістив на сторінках „Рідної Мови" (ст. 169-174 і 223-228, 123-8, 185-9) уривок із свого дуже цінного нового оповідання: „Пригоди молодого лицаря". Нарешті цей першорядний твір знайшов видавця, — його друкують львівські „Українські Вісті".

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Бриль (Яр. Марків у Бучачі). В XV-XVI ст. помітний був досить сильний італійський вплив на культурне життя Польщі, свідком чого маємо багатенько старих позичок у мові польській із мови італійської; чимало таких слів зайшли й до мови української. Так, до нас зайшло й слово б р и л ь, перероблене з італ. ombrello (парасолька, накриття над чим). В Україні панує слово б р и л ь (зміна: з бриля́, брилю́ чи бриле́ві, брилє́м, на брилі́, всі брилі́, брилі́в і т. д.), — к а п е л ю́ х там мало знане. В мові польській bryl позостався тільки в мові людовій. В нашій мові слово б р и л ь досить старе; так ув акті 1588 р. (див. Архивъ Ю. З. Р. I, I, 240) читаємо: Шапокъ поповскихъ двѣ, б р ы л е в ъ два чорнихъ. Бриль — це капелюх частіш солом'яний, але за останніх часів і на несолом'яні капелюхи стали казати бриль, напр.: „Дама в брилику".

Відро (Ів. Маївський у Купичволі). В літературній мові панує форма „відро", а не „ведро" (*е* в складі закритому перейшло на *і*). Слово „п у т н я" — говіркове, західньоукраїнське, зо словом „путь" не має нічого спільного, бо походить із давньо-німецького putina, теперішнє Bütte. Пор. чеське putna чи putina.

Достатній (Бучач, Яр. Марків). Панує тільки форма доста́тній, доста́тня. В ч. 42-м „РМ" на ст. 276 коректурний недогляд, — треба: „достатн*я* причина".

Кревний (Бучач, Яр. Марків). В українській літературній мові вільно вживаються слова: кревність, кревний, кревно. Напр. у приказках Номиса читаємо: Роби кревно й ходи певно. Словник Б. Грінченка подає: Кревна родина. Але слова „кревнячка" літературна мова не знає, вживає тільки „родичка". Таких випадків, коли слова одного й того кореня одні вживані, а другі не вживані, можна подати сотнями, див. мою статтю: „Примхи словотвору" в ч. 44 „РМ".

Ле́две (Яр. Марків у Бучачі). В літературній мові панує форма ле́две (рідко ледві). Коли подибуєте де інші форми — то прості коректурні недогляди.

Поготі́в (Яр. Марків, Бучач). Це дуже поширений прислівник у нашій мові, визначає „тим скоріш, тим більш" (рос. подавно, тѣмъ болѣе). У Приказках Номиса: Не кракала ворона, вгору літаючи, а вниз уже й п о г о т і́ в. Г. Барвінок: Діти батька мало що й слухають, а нас і п о г о т і́ в.

Сувта (Яр. Марків у Бучачі). „Сувта" вживається в нашій мові як архаїчне слово, але вживається дуже рідко (в говорах частіш), — частіш кажемо марнота, клопоти. Але слів: суєтитись, суєтливий, суєтний наша літ. мова зовсім не знає.

Умова — умовини (Бучач, Яр. Марків). Слова „умовина" нема, є тільки „умовини", як обставини чогось. Академічний Словник правничої мови рос. „договор" перекладає: умова, договір, контракт (ст. 213, див. іще ст. 30, договор), а „умовини" для цього не вживаються. Кажемо: умови (а не: умовини) передплати, але: умовини (а не: умови) праці.

Наголос слів на -ння (Яр. Марків у Бучачі). Так, маємо декільки слів на -е́ння з наголосом на *е*, — це в словах, перейнятих із мови церковної, де затримуємо й старий церковний наголос. Напр. спасе́ння. В літературній мові панує форма воскресіння, але вживаються й форми воскре́сення, а то й воскресе́ння. Звичайно, це тільки з цієї церковної традиції може бути -е́ння, бо воно — за законами нашої мови — мусить дати -іння. Через це повстають дублети: спасе́ння — спасіння й т. ін. Пор. іще: вознесе́ння.

Чому „староство", а не „старівство" (Ів. Маївський у Купичволі). Закінчення *-ство* не мало в собі вдавнину *ь*, а коли так, то попередня *о* чи *е* перед цим *-ство* не може в нашій мові змінитися на *і* (див. „Рідне Писання" § 17; „Рідне Слово" I ст. 106-112). Склад тут відкритий: старо-ство, старо-ста, як і: з мо-ста, з ко-сти, з певно-сти і т. ін. Пор. іще старі: рожество, множество.

Від Редакції й Адміністрації.

Присилайте передплату на 1937-й рік! Сердечно просимо наших Передплатників заздалегідь присилати передплату на 1937 рік. Передплата позостається без змін: 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1·60. чвертьрічно. В 1937 р. додамо до „Рідної Мови" 4 книжки додатків, ціною на 4 зл., які можна посилати або вперед, або по отриманні книжки.

Вступаємо в 5-ий рік свого існування, що для такого журналу, як „Рідна Мова", є надзвичайно довгий вік. Серед мало прихильного становища громадянства, серед дошкульної матеріяльної скрути, — а все таки вступаємо в п'ятий рік рідномовної праці!...

Будемо й далі невпинно працювати для створення соборної української літературної мови й для збільшення культури цієї мови.

Щоб наша праця йшла успішніш, сердечно просимо наших Передплатників: 1) негайно присилати цілорічну передплату на 1937-й рік, разом із додатками, 2) конче приєднати нам бодай одного нового передплатника, й 3) хто має борги — зараз таки поплатити їх.

Віримо, що громадянство щиро відгукнеться на цей наш заклик. Р е д а к ц і я.

На Фонд Рідної Мови прислали: Яр. Мандюкова 5 зл., Як. Мацюк 4·90 зл. Сердечно дякуємо. Хто дальший?

Ознаки доброї літературної мови. Статтею проф. І. Огієнка на цю тему розпочнемо 5-й рік своєї праці, ч. 49-те.

Складня української мови. З ч. 1 (49) розпочинаємо друк праці Проф. д-ра І. Огієнка: Складня української мови, а саме, ч. 2: Основні й пояснювальні члени речення. Праця переповнена практичними вказівками й прикладами з нашої літератури.

ЗМІСТ

четвертого річника »Рідної Мови« за 1936-й рік.

I. Покажчик авторів і їх праць.

II. Покажчик загальний.

Зіркою * зазначено слова, що в „РМ“ подано походження їх або їхнього значення. Слова невживані взято в дужки ( ). Цифра показує сторінку „РМ“.

 — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл. поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник І (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II III і IV по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *П. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві